

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Лахно Наталія Валентинівна

УДК 811.161.2'373 [611–612]

**ПРЕФІКСАЛЬНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ДІЄСЛІВ РУХУ В
СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2006

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано у відділі граматики та фонетики Інституту української мови НАН України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук,
старший науковий співробітник
Соколова Світлана Олегівна,
Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу граматики та фонетики.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Плющ Марія Яківна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
професор кафедри української мови;

кандидат філологічних наук, доцент
Баган Мирослава Петрівна,
Київський національний
лінгвістичний університет,
доцент кафедри загального та
українського мовознавства.

Провідна установа – Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, кафедра
сучасної української мови,
Міністерство освіти і науки України, м. Чернівці.

Захист відбудеться “12” грудня 2006 р. о 16 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.173.01 в Інституті української мови НАН України (01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні та Інституту української мови НАН України (01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4).

Автореферат розіслано “10” листопада 2006 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук

І.А.Самойлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальним для сучасної лінгвістики є функціональний підхід до вивчення мовних одиниць, що передбачає передусім поглиблене комплексне дослідження їхньої різнорівневої природи, тобто врахування семантичних, граматичних та функціональних особливостей. У сучасному українському мовознавстві функціональна граматика набула статусу категорійної; у ній виділяють три граматичні підсистеми – категорійний синтаксис, категорійну морфологію та категорійний словотвір. Категорійний словотвір привертає увагу вчених як найменш вивчена граматична підсистема. Вагомим внеском у розв'язання концептуальних питань української морфеміки та дериватології стали праці О.К.Безпояско, І.Р.Вихованця, Т.М.Возного, К.Г.Городенської, В.В.Грещука, В.С.Ільїна, Є.А.Карпіловської, Н.Ф.Клименко, І.І.Ковалика, В.М.Русанівського, Л.А.Юрчук та ін. Однак дотепер залишаються недостатньо вивченими словотвірні можливості різних частин мови, хоча в дослідженні цього питання в лінгвоукраїністиці вже є певні здобутки. Ці напрацювання засвідчують роботи В.В.Грещука, З.О.Валюх, Л.М.Колібаби, В.П.Олексенка, С.О.Соколової, Н.Я.Тишківської.

Теоретичні питання сучасної дериватології досі розглядали переважно на матеріалі суфіксального словотвору іменних частин мови. Широкий спектр проблем префіксального дієслівного словотвору порушено здебільшого в наукових роботах російських дослідників. В україністиці цим питанням присвячені праці В.С.Ільїна, В.М.Русанівського, в яких описано українські префікси, та єдине комплексне дослідження мотиваційних відношень у сфері префіксального внутрішньодієслівного словотвору – монографія С.О.Соколової.

Донині в синхронному аспекті ґрунтовно не проаналізовано семантико-словотвірні відношення між усіма багатозначними мотиваторами однієї лексико-семантичної групи (ЛСГ) та їхніми мотиватами. Докладне вивчення цих відношень можливе лише за умови розгляду лексичних одиниць як елементів складної ієрархічної системи (лексико-семантичного поля –ЛСП) та врахування багатозначності дієслова. Дослідження семантичної структури похідних дієслів дає змогу звернути увагу на те, що різні лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) похідного можуть співвідноситися з різними ЛСВ твірного дієслова.

Вивчення процесів словотвірної мотивації на матеріалі слів однієї ЛСГ дає змогу виділити семантичні чинники, які впливають на дериваційні можливості цих мовних елементів системно, оскільки дієслова однієї ЛСГ мають певні закономірності семантичного розвитку, а ЛСВ багатозначного дієслова нерідко різняться найменшими відтінками значень. Такій підхід передбачає ґрунтовне дослідження семантики основи-мотиватора, що має вирішальне значення для з'ясування умов поєднання основи й префікса та, відповідно, реалізації значень одного префікса з певними типами основ-мотиваторів, а також встановлення причин словотвірної пасивності деяких основ-мотиваторів. ЛСГ дієслів руху (ДР) займає ядерну позицію в дієслівній

лексиці. Дієслова цієї групи мають розгалужену систему полісемії як мотиваторів, так і мотиватів, а дієслова різних підгруп – подібну семантичну структуру. В українській лінгвістиці не реалізовано дослідження словотвірної мотивації дієслова з урахуванням семантики мотиватора, мотивата, префікса та місця мотиватора в структурі ЛСГ, що зумовлює **актуальність дисертаційної роботи.**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження пов'язане з планом науково-дослідної роботи Інституту української мови НАН України та виконане в межах планової теми відділу граматики та фонетики української мови “Структура граматичних категорій української мови” НДР № 0105U001028.

Мета роботи полягає в комплексному вивченні мотиваційних відношень ДР та їхніх префіксальних дериватів на лексичному, словотвірному та граматичному рівнях. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких конкретних завдань:

1) схарактеризувати ЛСГ непохідних ДР із застосуванням польового підходу, визначивши ядро і периферію відповідного ЛСП;

2) встановити семантичні типи основ-мотиваторів, їхній семний склад та особливості лексичної сполучуваності базових ДР в основних та неосновних значеннях;

3) з'ясувати закономірності розвитку семантичної структури дієслів-мотиваторів;

4) визначити типи багатозначності та семантичні компоненти, релевантні для диференціації ЛСВ;

5) встановити набір морфемно-семантичних варіантів (МСВ) питомих українських дієслівних префіксів, що входять до словотвірної структури досліджуваних мотиватів, та скласти їхній реєстр;

6) з'ясувати закономірності префіксальної валентності ДР на рівні ЛСВ;

7) визначити ієрархію семантичних чинників, що впливають на реалізацію дериваційних можливостей дієслова;

8) порівняти особливості словотвірного потенціалу парних та непарних ДР.

Об'єкт дослідження – багатозначні безпрефіксні ДР та їхні префіксальні деривати.

Предмет дослідження – закономірності префіксальної сполучуваності ДР залежно від їхньої семантичної структури.

Матеріалом дослідження слугували безпрефіксні парні й непарні ДР та їхні мотиватори, які отримано методом суцільного добору зі “Словника української мови” в 11-ти томах. Проаналізовано 78 лексем, що функціонують у 2686 ЛСВ, з-поміж них 709 ЛСВ безпрефіксних дієслів та 1977 ЛСВ мотиватів. До аналізу залучено всі парні ДР, а також частину непарних (переважно багатозначні лексеми або однозначні, що є найяскравішими синонімами до парних ДР). Інший матеріал розглядаємо вибірково для зіставлення з основним. Ілюстративний матеріал дібрано з Лексичної картотеки

Інституту української мови НАН України та творів української художньої літератури.

Методи дослідження. Основним методом, використаним у дисертації, є описовий із прийомами внутрішньої та зовнішньої (лексичний, словотвірний, морфологічний, синтаксичний рівні) інтерпретації, серед яких провідним є опозиційний аналіз, за допомогою якого проаналізовано пари “основний ЛСВ безпрефіксного дієслова – вторинний ЛСВ”, “мотиватор – мотиват” та синонімічні ЛСВ. Для характеристики семантичної структури досліджуваних одиниць та їхніх валентних зв’язків використано структурні методи: компонентний аналіз (для порівняння семантичної структури мотиватора й мотивата) та дистрибутивний аналіз (для визначення валентної рамки мотиваторів).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві здійснено комплексний аналіз особливостей префіксальної сполучуваності дієслів лексико-семантичної групи руху-переміщення на рівні ЛСВ з урахуванням усіх можливих модифікацій семантичних компонентів, що відбуваються з розвитком семантичної структури дієслова. Уперше об’єктом комплексного дослідження стали непарні ДР. На українському матеріалі послідовно застосовано методику аналізу ЛСГ дієслів як польової структури, елементи якої перетинаються з елементами інших мікроструктур (ЛСГ), та описано префіксальну сполучуваність багатозначного дієслова. Для мотиваторів виокремлено та схарактеризовано моделі регулярної багатозначності. Визначено особливості словотвірного потенціалу парних та непарних ДР, встановлено ієрархію семантичних чинників, що впливають на реалізацію дериваційних можливостей дієслова.

Теоретичне значення роботи полягає у її внеску в розвиток теорії словотвірної мотивації; зокрема у встановленні зв’язку між семантичною структурою дієслова як конститuenta ЛСП та мотиваційним потенціалом цього дієслова; у визначенні умов словотвірного синтезу дієслів однієї ЛСГ, що сприятиме розв’язанню теоретичних питань дериватології та лексикології.

Практичне значення. Результати дослідження можна використати для викладання курсів сучасної української мови у вищій школі, зокрема теоретичних курсів, спецкурсів, спецсеминарів; для написання підручників та навчальних посібників з дериватології, дипломних і магістерських робіт. Матеріали дослідження також прислужаться для укладання тлумачних, словотвірних та спеціальних словників української мови, зокрема словника префіксальної сполучуваності дієслів, а також під час викладання української мови як нерідної.

Особистий внесок здобувача. Усі результати дослідження отримані здобувачем самостійно.

Апробація роботи. Дисертацію та її окремі розділи обговорено на засіданнях відділу граматики та фонетики Інституту української мови НАН України; результати дослідження викладено в доповідях на конференціях “Проблеми словотвірної дериватології” (29-30 вересня 1999 р. в м. Дніпропетровську), “Українська термінологія і сучасність” (13-15 вересня 2005

р. в м. Києві), “Проблеми типології граматичних одиниць” (9-10 листопада 2005 р. в м. Рівному), “VI Міжнародні славістичні читання, присвячені пам’яті академіка Л.А.Булаховського” (26 травня 2006 р. в м. Києві).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи висвітлено у чотирьох публікаціях, три з яких надруковано у збірниках наукових праць і одна – у науковому журналі.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку умовних скорочень, списку джерел, використаної літератури (239 позицій) та трьох Додатків (Додаток А. “Реєстр значень префіксів”; Додаток Б. “Семантична структура та префіксальна сполучуваність парних та непарних ДР”; Додаток В. “Семантична структура префіксальних дієслів у зв’язку з їхньою мотивованістю”). Основний текст дисертації викладено на 216 с. Повний обсяг дисертації – 336 с. Дисертацію ілюстровано 15 таблицями та 1 рисунком.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету та завдання дослідження, визначено його об’єкт, предмет, методи, теоретичну та практичну цінність, розкрито наукову новизну, окреслено джерела ілюстративного матеріалу.

У **I розділі “Семантична структура безпрефіксних дієслів руху на тлі їхньої сполучуваності”** подано загальну характеристику дієслів руху-переміщення як ЛСГ, описано їхню типову семантичну структуру та встановлено семантичні компоненти, релевантні для диференціації ЛСВ.

Вивчення закономірностей процесу поєднання основи-мотиватора та префікса в словотвірному акті пов’язане передусім із комплексним дослідженням їхньої семантичної організації. Оскільки дієслова однієї ЛСГ мають подібні лексико-граматичні властивості, одним із необхідних завдань цього процесу є з’ясування особливостей структури ЛСГ. З цією метою ЛСГ дієслів руху-переміщення розглянуто як польову специфічну мікроструктуру ЛСП, елементи якої перетинаються з елементами інших мікроструктур. Ядром ЛСП руху-переміщення є дієслова, що мають парну співвідносність за ознакою односпрямованості-різноспрямованості руху та одноразовості-багаторазовості руху (ці ознаки є класифікаційними) на рівні ядерних значень: 1) дієслова односпрямованого самостійного руху суб’єкта; 2) дієслова різноспрямованого самостійного руху суб’єкта; 3) дієслова односпрямованого сумісного руху суб’єкта та об’єкта; 4) дієслова різноспрямованого сумісного руху суб’єкта та об’єкта. Описувану периферію умовно поділяємо на близьку та далеку. До близької периферії належать непарні ДР, що, в свою чергу, (на рівні ядерних значень) утворюють три шари: 1. Непарні ДР, співвідносні з парними, оскільки позначають односпрямований або різноспрямований, об’єктний або безоб’єктний рух, наприклад: *крокувати, блудити, волокати, катати*. 2. Непарні ДР, що позначають рух суб’єкта, індиферентний до ознаки спрямованості (спрямування руху можна визначити лише у контексті): *дибати,*

ковзати та ін. 3. Непарні ДР характеризовані за ознаками, не притаманними парним ДР, але які частково відповідають вторинним значенням ядерних дієслів, а саме: а) рух по колу: *кружляти, кружити, колесити*; б) багаторазовий рух уперед-назад у горизонтальній площині: *колисати, коливати, колихати*; в) багаторазовий рух угору-вниз: *гецати, стрибати, плигати*; г) хаотичний рух, спрямований до певної кінцевої точки: *лавірувати, планерувати, маневрувати*.

ЛСП ДР взаємодіє з іншими ЛСП, утворюючи спільні ареали. Взаємодія відбувається у двох напрямках. Із розвитком семантики ДР можуть втрачати значення руху і виходити за межі ЛСП, перетинаючись з іншими ЛСП, а саме: дії (лексичні групи дієслів із значенням творення, видів діяльності, різної інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт), стану, процесу, локативності, якості суб'єкта, наприклад: *повзати (перед кимсь) / принижуватись / підлещуватись* – дія; *ходити дитям* – стан; *дерево плаває* – якість суб'єкта; *колесо ходить* – процес; *з сіней йшло троє дверей* – локативність. Інколи чітка межа між ЛСВ руху та не-руху відсутня, деякі ЛСВ з архісемами “локативність”, “процес” та “дія” (рідко) перебувають на перетині ЛСП і мають перехідний характер: *ходять вісті по селу* – процес; *дорога веде до саду* – локативність; *качати мед* – дія.

Спостерігаємо також зворотний процес – периферійні значення дієслів інших ЛСП можуть набувати значення руху. Умовно виділяємо “близьких” та “далеких сусідів”. До семантичних полів, що утворюють ближнє оточення, належать дієслова із семантичним компонентом “переміщення”, незалежно від того, яке місце цей компонент займає в їхній семантичній структурі. Найбільший ареал перетину є з ЛСП дії та каузування, наприклад: *жарити* (3 – “швидко пересуватися”); *хилити* (1В – “змушувати рухатись у певному напрямі”). Наявні також ЛСВ зі значенням руху в дієсловах ЛСП процесу, наприклад: *пульсувати* (2 – “рівномірними поштовхами переміщатися (про воду в морі, річці і т. ін.)”). До “далеких сусідів” належать ЛСВ, які з полем руху-переміщення не пов'язані, але можуть здійснювати взаємообмін із ним, наприклад, дієслова звучання можуть мати значення руху: *хлюпати* (2 – “іти, ходити по чомусь рідкому, в'язкому”).

Комплексний підхід до вивчення словотвірних можливостей полісемічних дієслів також передбачає дослідження матеріалу на рівні ЛСВ за допомогою опозиційного аналізу формально тотожних дієслівних одиниць із метою виявлення ознак, релевантних для реалізації їхніх дериваційних потенцій. Семантичний розвиток дієслів одного ЛСП є подібним, визначено спільні моделі багатозначності, оскільки вторинні значення дієслів однієї ЛСГ є типовими і зафіксовані в семантичній структурі різних семантем. За допомогою компонентного аналізу кожного ЛСВ усіх досліджуваних дієслів виділено диференційні семантичні компоненти (семи), які розмежовують ЛСВ і виявляють семантичну сумісність або несумісність із словотвірним формантом у словотвірному акті. Маркерами ЛСВ можуть виступати декілька семантичних компонентів, але лише один із них несе основне лексичне навантаження, є

актуальним власне для цього ЛСВ і визначає як зовнішню валентність, так і можливі набори похідних.

До типових моделей розвитку семантичної структури **парних ДР** належать: зміна сем “спосіб здійснення руху”, “інтенсивність”, “напрямок” та наявність або відсутність каузації руху. У дієслів сумісного пересування суб’єкта та об’єкта встановлено тенденцію до погашення семи “об’єкт”. Зафіксовано також зміну семи “різноспрямований рух” на “односпрямований”. Зазнають модифікації семи “суб’єкт” та “об’єкт” руху, які у власне ДР обов’язково мають предметне значення, а в периферійних ЛСВ набувають абстрактного. Периферійні значення ДР входять до ареалів ЛСП дії, процесу, стану, локативності, якості суб’єкта або перебувають на перетині ЛСП руху та процесу, локативності, зрідка дії. Спостерігаємо також процес формування синонімічних рядів, утворюваних ЛСВ різних ДР.

Крім спільних семантичних процесів, наявні деякі специфічні риси в розвитку семантики дієслів різних груп. Одним із головних чинників, що їх зумовлює, є сема “напрямок руху”. Зокрема, лише в дієсловах односпрямованого самостійного руху суб’єкта виділено ЛСВ на позначення руху багатьох людей, рідини, уточнення пунктів руху, оскільки ці значення пов’язані з ідеєю спрямування руху. Значення, що вказують на тривалість руху, навпаки, притаманні виключно дієсловам різноспрямованого руху. У дієслів сумісного пересування суб’єкта та об’єкта сема “напрямок руху” опосередковано впливає на погашення семи “об’єкт”. Це явище більшою мірою властиве ЛСВ односпрямованого руху, за якого можлива інтенсивність, що зростає. Модифікація семи “середовище пересування” притаманна передусім ЛСВ дієслів самостійного руху суб’єкта. Семи “об’єкт руху” та “адресат руху” – диференційні ознаки ЛСВ дієслів сумісного пересування суб’єкта та об’єкта, а сема “суб’єкт руху” – дієслів самостійного пересування суб’єкта. Сема “напрямок” може також впливати й на формування різних значень не-руху в дієсловах одно- та різноспрямованого руху. Дієслова різноспрямованого руху не розвивають значень, що несуть ідею спрямованості: локативні, “перебіг часу”, “існування предметів у процесі руху”.

Характерними рисами **непарних ДР**, співвідносних з парними, є їхня значно простіша семантична структура та відсутність багаторазових розширень і звужень значень порівняно з парними ДР. Релевантними для ЛСВ переважно є не одна, а декілька ознак. Визначальною є також ознака розвитку семи “об’єкт” у вторинних значеннях дієслів самостійного пересування суб’єкта, наприклад: *мчати* 3 – “дуже швидко везти, нести, переміщати когось, щось”. Для непарних дієслів односпрямованого сумісного руху суб’єкта та об’єкта, на відміну від відповідних парних ДР, не є релевантними семи “середовище пересування” та “інтенсивність”. Ознакою непарних дієслів різноспрямованого сумісного руху суб’єкта та об’єкта є актуалізація потенційної семи “інтенсивність”, що впливає на модифікацію семи “різноспрямований рух” → “односпрямований рух” (...*катай*, *сину*, *до ставка*, *скупайся*). Подібна зміна не властива парним ДР, в яких сема різноспрямованості руху модифікована в сему багаторазовості.

У розвитку семантичної структури ЛСВ дієслів на позначення руху суб'єкта або суб'єкта та об'єкта, індиферентних до ознаки спрямованості, специфічних ознак не виявлено.

Непарні ДР, характеризовані за ознаками, не притаманними парним ДР, а саме: на позначення руху вгору-вниз та по колу або півсфері поєднують у своїх ядерних значеннях ідею як спрямованого, так і різноспрямованого руху, саме тому в їхній семантичній структурі виділено типи багатозначності, властиві різним групам парних ДР. Підґрунтям для формування значень не-руху регулярно виступають ЛСВ на позначення самостійного різноспрямованого руху суб'єкта.

Ядерні значення дієслів усіх досліджуваних груп мають найбільшу кількість актантів. Зовнішню валентність дієслів власне руху визначає здебільшого сема "напрямок". У всіх актантів, що поширюють дієслово, є спільні з дієсловом семи. З розвитком семантичної структури дієслів унаслідок модифікації або погашення деяких сем зменшується кількість та склад актантів.

У II розділі "**Закономірності префіксальної сполучуваності парних дієслів руху**" розглянуто залежність префіксації парних ДР від їхньої семантики, а саме: усі елементи значення префіксальних дієслів, зокрема й імпліцитні, що відрізняють їх від мотиваторів і зумовлюють їхню синтаксичну сполучуваність. Установлено ієрархію семантичних чинників, релевантних для реалізації словотвірних потенцій. Враховано контекстне оточення дієслів, оскільки залежно від семантики мотиватора та зовнішньої сполучуваності префікси можуть набувати додаткового, порівняно з реєстровим, значення. Складено реєстр значень 16 питомих префіксів української мови, що виявляються в складі ДР¹.

Префікс *в-/у-/уві-/вві-*: 1. Напрямок дії (проникнення) всередину (одного об'єкта в інший). 2. Інтенсивно-результативне. 3. Власне результативне.

Префікс *ви-*: 1. Напрямок руху зсередини назовні. 2. Спрямовання дії до певної просторової межі або досягнення цієї межі; напрям руху знизу догори. 3. Інтенсивно-результативне. 4. Власне результативне.

Префікс *від-/віді-/відо-/од-/оді-*: 1. Віддалення від об'єкта. 2. Досягнення певної просторової межі. 4. Результативне з різними додатковими відтінками.

Префікс *до-/ді-*: 1. Наближення до об'єкта. 2. Досягнення певної часової межі або остаточного закінчення дії. 3. Додаткового проведення дії, доведення до певної норми.

Префікс *з-/із-/зі-/ізі-/зо-/с-*: 1. Рух знизу вгору. 2. Рух згори вниз. 3. Усунення з поверхні. 4. З'єднання, зближення. 5. Охоплення дією певної поверхні. 6. Інтенсивно-результативне. 8. Одноразового вияву дії. 9. "(Не) мати змоги порівнятися у виконанні дії з кимось."

¹ Для опису значень дієслівних префіксів використано реєстр, складений С.О. Соколовою, з якого вилючено значення, не властиві досліджуваним похідним, але збережено відповідну нумерацію.

Префікс *за-*: 1. Рух до певної точки. 2. Початок дії. 3. Результативно-просторове або результативно-інтенсивне. 4. Результативне з додатковими відтінками (дія, що відбувається після іншої дії, отримання в результаті дії). 5. Власне результативне.

Префікс *на-*: 1. Приєднання до чогось, наштовхування на щось. 2. Результативно-інтенсивне, результативно-дистрибутивне. 3. Власне результативне.

Префікс *над-/наді-/надо-*: 1. Прибуття, наближення до місця призначення. 2. Поширення дії на частину об'єкта.

Префікс *о-/об-/обі-*: 1. Напрямок руху навколо об'єкта. 2. Поширення дії на якусь площу. 3. Охоплення об'єкта (рідко – суб'єкта) дією з усіх боків.

Префікс *пере-*: 1. Спрямованість з одного місця в інше через якийсь предмет або певний простір. 3. Результативно-інтенсивне. 4. Дистрибутивне. 5. Власне результативне.

Префікс *під-*: 1. Спрямування дії вниз, під об'єкт. 2. Наближення до об'єкта. 3. Виконання якоїсь дії певний час або з невеликою інтенсивністю. 4. Власне результативне.

Префікс *по-/ні-*: 1. Рух у напрямку від об'єкта. 2. Обмеження дії певним часовим проміжком. 3. Результативно-дистрибутивне. 4. Власне результативне.

Префікс *при-*: 1. Прибуття або доставлення в певне місце. 3. Власне результативне.

Префікс *про-*: 1. Рух в об'єкт або крізь об'єкт. 2. Подолання певної відстані. 3. Рух, обминаючи об'єкт. 4. Дія, що відбувається в певних часових межах. 5. Інтенсивно-результативне. 6. Власне результативне.

Префікс *роз-/рози-*: 1. Розчленування об'єкта. 2. Поширення дії на певній поверхні або дистрибутивне. 3. Інтенсивно-результативне. 5. Результативне.

Префіксальна сполучуваність основних (первинних) значень парних ДР. З основними значеннями всіх досліджуваних дієслів, у семантиці яких домінує ідея власне руху, узгоджується найбільша кількість префіксів також в основних (просторових) значеннях. Основними чинниками, що є класифікаційними і визначають мотиваційну активність прямих значень ДР, є спрямованість руху та наявність у семантичній структурі мотиватора семи “об'єкт”. Особливість префіксації основних значень полягає в тому, що значення певного спрямування можуть надавати семантиці похідного синонімічні форманти, кожен з яких має власні відтінки значення.

Дієслова односпрямованого самостійного руху суб'єкта мотивують переважно похідні з локативними значеннями, а саме: “віддалення від вихідного пункту” (*в₃₋, від₁₋, ви₂₋, з₃₋, по₁₋*); “наближення до кінцевої точки” (*до₁₋, за₁₋, при₁₋, про₃₋, під₂₋, над₁₋*); “від вихідного до кінцевого пункту” (*пере₁₋, з₂₋*); “подолання певної відстані” (*про₂₋, під₂₋, пере₁₋*); “вгору” (*ви₂₋, з₁₋, під₂₋*); “рух вниз” (*з₂₋*); “всередину” (*за₁₋, в₁₋*); “назовні” (*ви₁₋*); “крізь об'єкт” (*про₁₋*); “навколо об'єкта” (*об₁₋*); “повз об'єкт” (*про₃₋, пере₁₋*); “за об'єкт”, різновид значення “рух до певної точки” (*за₁₋*); “під об'єкт” (*під₁₋*); “зіткнення суб'єкта з об'єктом” (*на₁₋*); “охоплення рухом

певної поверхні” (*об₂₋*, *з₅₋*); “усунення з поверхні” (*з₃₋*). Крім просторових значень, форманти в складі дериватів спроможні реалізовувати значення родів дієслівної дії, а саме: “обмеження руху певним часовим проміжком” (*про₄₋*); “інтенсивно-дистрибутивне” (*в₂₋*, *на₂₋*, *про₅₋*); інтенсивний рух з відтінком надмірності (*за₁₋*); рух надмірної інтенсивності з позитивним результатом (*пере₃₋*); (не) мати змоги порівнятися у виконанні дії з кимсь” (*з₉₋*). У розглянутій групі спостерігаємо найбільшу кількість мотиватів від одного дієслова (з урахуванням полісемії префіксів): від 11 до 25.

Дієслова односпрямованого сумісного руху суб’єкта та об’єкта, як і дієслова першої групи, позначають різновиди односпрямованого руху, але наявність у семантичній структурі базових дієслів семи “об’єкт руху” зумовлює певні особливості в їхній дериваційній активності. На відміну від основ попередньої групи, досліджувані мотиватори не приєднують префікси *з₅₋*, *з₈₋*, *з₉₋*, *пере₃₋*, *про₅₋*, натомість мають похідні зі значеннями, не зафіксованими в першій групі: відцентровий рух (*роз₂₋*); “розчленування” (*роз₁₋*); доцентровий рух (*з₄₋*); “досягнення кінцевого пункту руху” (*від₂₋*, *з₂₋*, *ви₂₋*, префікси притаманні лише дієсловам цієї групи); “результативна дія” (*ви₄₋*, *на₃₋*); дія, додаткова до основної (*до₃₋*); початково-результативне (*роз₃₋*); “перемога в чомусь у результаті надмірної дії” (*пере₃₋*); прирощені значення (*за₃₋* – “тягнути, обв’язати, підперезати чим-небудь туго”; *пере₃₋* – “туго зв’язати, стягти”). Типовою особливістю дослідженої групи є більша специфікація префіксів стосовно основ порівняно з попередньою групою. Кількісні характеристики майже не змінюються: від 22 до 26 мотиватів.

У дієслів різноспрямованого самостійного руху суб’єкта переважають значення, що характеризують рух з погляду фази його перебігу або передають різні відтінки інтенсивно-результативного руху. Мотиватів із просторовими значеннями зафіксовано вкрай мало: “охоплення рухом певної площі” (*з₅₋*, *пере₄₋*, *ви₃₋*) та “подолання певної відстані” з прирощеним значенням “проїхати, щоб кінь не застоювався” (*про₂₋*). Значна кількість похідних вказує на різні фази перебігу руху: “початок руху” (*за₂₋*); “обмеження руху певним часовим проміжком” (*пере₅₋*, *по₂₋*, *про₄₋* *ви₃₋*, *на₂₋*) (деривати з префіксами *на₂₋*, *пере₅₋* мають додаткове значення дистрибутивності); “остаточне припинення дії, що тривала протягом деякого часу” (*від₄₋*); вторинне значення з прирощеним значенням “пропустити, упустити момент, пересуваючись” (*про₃₋*); остаточне закінчення руху (*до₂₋*); одноразовий вияв руху (*з₈₋*). Решта префіксів у цій групі дієслів надає семантиці похідних різних відтінків інтенсивно-результативного руху. Яскравою особливістю дослідженої групи є утворення дериватів на позначення певного впливу на об’єкт або якісних змін в об’єкті внаслідок інтенсивного руху, отже, широко спостерігаємо деривацію з прирощеним значенням: “тривалою їздою втрамбувати дорогу” (*в₂₋*, *на₂₋*, *роз₃₋*), “привчити коня до їзди в упряжі, під сідлом” (*за₃₋*, *на₃₋*, *об₃₋*), “пробною їздою, роботою, зробити придатним для використання” (*об₃₋*, *про₅₋*), “ходінням позбавитись отерпlosti в ногах” (*роз₃₋*)

– позитивний вплив на об’єкт; “змучити частою або тривалою і дуже швидкою їздою” (z_6- , za_3-), “багато бігаючи, дістати що-небудь або зазнати чогось”, “багато ходячи, пошкодити собі що-небудь” (na_2-), “частою їздою зробити непридатним для проїзду” (roz_3-) – негативний вплив на об’єкт. Особливістю префіксальної сполучуваності дієслів III підгрупи є наявність досить регулярної синонімії спільнокоренових дериватів: “охопити рухаючись” – **сходити, обходити, находити, проходити, переходити** (певну територію або багато місць); “рухатись певний час” – **побігати, пробігати, перебігати** (певний час); “зробити придатним для використання” – **об’їздити, проїздити** (коня) і т. ін. Кількісна характеристика похідних цієї групи: від 8 до 17 (з урахуванням полісемії префіксів). Отже, словотвірні потенції значно обмежені семою різноспрямованого руху і залежать від семи “спосіб здійснення руху”: що яскравіше особливості руху, то менша префіксальна сполучуваність.

Більшість префіксів, що сполучаються з дієсловами різноспрямованого сумісного руху суб’єкта та об’єкта, наявні в словотвірному складі похідних й інших груп, але саме в досліджуваній групі найбільше виражена спеціалізація формантів за основами-мотиваторами. У словотвірній парадигмі основ, як і в попередній групі, зафіксовано обмежене коло мотиватів з просторовим значеннями: з префіксами vi_3- , vi_1- . Специфічним для цієї групи є формант z_4- (“напряма дії з різних боків до центру”, “зближення”). Значення основних етапів перебігу руху мають деривати з префіксами, що поєднуються з дієсловами попередньої групи (за винятком префікса do_2-). Як і в інших групах, спостерігаємо похідні з префіксами: roz_3- , vi_3- , na_2- , vid_4- , $pere_4-$, po_3- , ob_3- , vi_3- , v_2- , za_3- , що виявляють інтенсивно-результативні значення переважно з різними додатковими відтінками. Специфічним для досліджуваної групи є також значення поширення дії на частину об’єкта (об’єкт сприймаємо як множину однорідних одиниць) (префікс nad_2-). Мотиватори IV групи мають найменшу кількість мотиватів: від 8 до 14.

Префіксальна сполучуваність вторинних значень ДР переважно є не більшою, ніж в основних ЛСВ. Реалізація префіксом однієї зі своїх сем залежить від актуалізованого компонента мотиватора. Виділяємо такі фактори, що впливають на префіксальну сполучуваність досліджуваних ЛСВ: 1. Найменшу кількість похідних утворюють ЛСВ на позначення певного спрямування руху. Префікси здебільшого дублюють значення семи “напрямок” мотиватора, вказуючи на особливості пересування суб’єкта в цьому напрямі або результативність. 2. Значно скорочує словотвірну активність зміна середовища пересування та наявність у семантичному складі ЛСВ семи “каузація руху”, особливо в тому випадку, якщо паралельно актуалізована сема “мета руху”. 3. Зміна семи “об’єкт руху” в ЛСВ сумісного пересування суб’єкта та об’єкта відбувається паралельно зі зміною інших сем. Саме вони й визначають дериваційні потенції базових ЛСВ. 4. По-різному впливає на префіксальну сполучуваність актуалізація семи “інтенсивність руху”: вона як активізує, так і обмежує мотиваційну активність основ. 5. Досить високою, але меншою, ніж у дієслів самостійного пересування суб’єкта, є префіксальна сполучуваність ЛСВ

сумісного пересування суб'єкта та об'єкта з погашеною семою “об'єкт”. 6. Високими є словотвірні можливості ЛСВ на позначення руху транспорту та людей, що в ньому пересуваються. 7. Значно не звужені, а інколи навіть розширені дериваційні потенції мотиваторів за умови зміни семи “суб'єкт руху”. 8. Найменшою мірою впливає на мотиваційні можливості основ модифікація семи “спосіб здійснення руху”. Семантичну неузгодженість мотиватора та форманта також можна пояснити екстралінгвальними факторами. Префіксальна сполучуваність значно обмежена за умови кількох паралельних змін сем у ЛСВ, у цьому випадку ЛСВ можуть поєднуватись з вторинними значеннями префіксів, що не властиво основним ЛСВ.

Префіксальна сполучуваність периферійних ЛСВ з модифікованою, але не погашеною архісемою руху. ЛСВ дієслів односпрямованого самостійного руху суб'єкта за якісними характеристиками префіксальної сполучуваності наближені до основних ЛСВ, оскільки, зберігаючи у своєму семному складі сему “рух”, вони семантично сумісні з дериватами, що мають просторові значення, та поширені відповідними актантами. Лише поодинокі ЛСВ з архісемою “локативність” та “процес” продукують похідні з результативним значенням (префікси *при₃₋*, *по₄₋*, *про₆₋*). Кількісно префіксальна сполучуваність ЛСВ цієї групи майже вдвічі менша порівняно з основними ЛСВ, варіює в межах від 2 до 10 дериватів. Подібні якісні та кількісні (від 1 до 9 дериватів) характеристики мають і ЛСВ дієслів односпрямованого сумісного руху суб'єкта та об'єкта. Особливість вторинних ЛСВ дієслів різноспрямованого сумісного руху суб'єкта та об'єкта на позначення дії полягає в тому, що вони активно мотивують деривати з префіксами *в₃₋*, *ви₁₋*, *від₁₋*, *до₂₋*, *за₁₋*, що не входять до словотвірного складу похідних від основних ЛСВ.

Префіксальна сполучуваність периферійних ЛСВ на позначення неруху, похідних від ДР. ЛСВ, що перейшли до інших ЛСП, на відміну від ЛСВ попередньої групи, не продукують похідних із просторовими значеннями. Вони мають значні якісні відмінності в префіксальній сполучуваності порівняно з вторинними значеннями на позначення руху, які полягають у тому, що досліджувані основи мотивують значну кількість дериватів із префіксами, що не входять до словотвірного складу похідних від основних ЛСВ: ЛСВ дієслів односпрямованого самостійного руху суб'єкта з формантами *ви₄₋*, *за₅₋*, *пере₅₋*, *під₄₋*, *по₄₋*, *при₃₋*, *про₆₋*; ЛСВ дієслів односпрямованого сумісного руху суб'єкта та об'єкта з префіксами *від₅₋*, *ви₄₋*, *з₇₋*, *за₂₋*, *за₃₋*, *пере₅₋*, *при₃₋* та *про₆₋*; ЛСВ дієслів різноспрямованого сумісного руху суб'єкта та об'єкта з префіксами *ви₄₋*, *з₆₋*, *за₃₋*, *об₃₋*, *пере₃₋*. Винятком є мотиватори дієслів різноспрямованого самостійного руху, від яких наявні лише три мотивати з префіксами, що не сполучаються з основними ЛСВ: *з₆₋*, *пере₄₋* та *пере₅₋*, а найбільша кількість похідних, як і у вторинних ЛСВ на позначення руху, утворена поєднанням базових ЛСВ з префіксами *ви₃₋*, *по₂₋*, *про₄₋*.

III розділ “Закономірності префіксальної сполучуваності непарних ДР” присвячено встановленню основних чинників, що визначають

закономірності процесу поєднання префіксів із ЛСВ непарних ДР за допомогою порівняльного аналізу досліджуваних дієслів з парними ДР.

Префіксальна сполучуваність основ, що відповідають основним (первинним) значенням непарних ДР. Непарні ДР, що за своєю семантикою тяжіють до парних ДР. Дериваційна активність мотиваторів (з урахуванням полісемії префіксів), співвідносних з ЛСВ дієслів односпрямованого самостійного руху суб'єкта, значно менша порівняно з основами, що відповідають ЛСВ парних ДР (лише від 1 до 9 мотиватів). Спільні для парних та непарних ДР значення надають семантиці похідних лише префікси, що є найактивнішими в складі парних ДР. Значення початку руху реалізує в дериватах не лише формант no_1- (що властиво похідним від парних ДР), а й префікс za_2- . На відміну від парних ДР, досліджувані основи не співвідносні з похідними на позначення різновидів руху з префіксами: v_1- , vi_2- , z_1- , z_2- , z_3- , z_5- , za_1- , na_1- , ob_1- , ob_2- , nid_1- , nid_2- , а також з деякими мотиватами, що мають аспектуальні значення, з префіксами: z_8- , z_9- , ob_3- , $pere_3-$. Значно більшою мірою, ніж у відповідній групі парних ДР, виявлена специфікація префіксів за основами-мотиваторами.

Зафіксовано певні відмінності в словотвірних можливостях парних та непарних дієслів односпрямованого сумісного руху суб'єкта та об'єкта. Зокрема, непарні дієслова не продукують похідних із префіксами z_3- , za_1- , nad_1- , pro_3- , ob_1- , ob_2- , z_3- , pro_4- , ob_3- , vi_4- , na_3- , za_3- , $pere_3-$, roz_3- , do_3- , натомість мають деривати з формантами, які не мотивують відповідні парні дієслова: no_2- , vi_3- . Кількісна характеристика префіксальної сполучуваності таких ЛСВ, порівняно з ЛСВ відповідних парних дієслів, дещо менша: від 7 до 18 мотиватів.

Серед похідних від дієслів різноспрямованого самостійного руху суб'єкта спостерігаємо значну кількість мотиватів зі спільними з відповідною групою парних ДР префіксами, але меншою мірою виявлена синонімія префіксів. Основи семантично не сумісні лише з префіксами v_2- , vid_4- , pro_2- , na_2- , na_3- , ob_3- , $pere_5-$, pro_5- , roz_3- . Кількісна характеристика мотиваційної активності похідних цієї групи (з урахуванням полісемії префіксів): від 2 до 10 похідних.

У групі мотиваторів, співвідносних із ЛСВ дієслів різноспрямованого сумісного руху суб'єкта та об'єкта, як і у відповідній групі ЛСВ парних ДР, найбільше виражена спеціалізація префіксів за основами-мотиваторами. Мотиватори співвідносні з найменшою кількістю похідних: від 1 до 7. На противагу відповідним мотиваторам парних ДР, основи, співвідносні з ЛСВ непарних дієслів, не спроможні мотивувати деривати з префіксами vi_3- , z_4- , z_8- , nad_2- , po_3- , v_2- та za_3- . Особливістю префіксальної сполучуваності досліджуваних ЛСВ є можливість формування значень односпрямованого руху (з префіксом pro_2-) та багаторазового односпрямованого руху (з префіксами nid_1- , nid_2-).

Непарні ДР зі значенням руху суб'єкта, індиферентного до ознаки спрямованості. У мотиватах, порівняно з мотиваторами, сему "спрямування"

формує не контекст, а префікс, за винятком префіксів za_2- та po_1- , що лише вказують на початок руху. Досліджені основи продукують як похідні зі значенням односпрямованого (з префіксами vi_1- , do_1- , za_1- , pri_1- , pro_2-), так і різноспрямованого руху (з префіксами po_2- , pro_4-). Наявні також деривати з інтенсивно-результативними значеннями: “зробити гладким поверхню)” (vi_3- , pro_5-); “зустріти кого-, що-небудь” (za_4- , na_1- , po_4-). Значна специфікація дієслів цієї групи виявляється в тому, що одні ЛСВ мають більше спільних рис у префіксальній сполучуваності з дієсловами односпрямованого руху, а інші – з дієсловами різноспрямованого руху. Кількість мотиватів (з урахуванням полісемії префіксів) значно знижена порівняно з дієсловами раніше розглянутих груп: від 2 до 12 похідних.

Непарні ДР, характеризовані за ознаками, не притаманними парним ДР. Від дієслів зі значенням руху вперед-назад (мають від 3 до 5 мотиватів) зафіксовано похідні з префіксами vi_3- , za_2- , za_4- , po_2- , po_4- , roz_3- . Близькі за значенням ЛСВ парних ДР співвідносні лише з одним похідним. ЛСВ *гецати, скакати, стрибати* зі значенням руху вгору-вниз в основному значенні семантично близькі до основних або вторинних ЛСВ дієслів самостійного різноспрямованого руху суб'єкта, але мотивують значно меншу кількість похідних – по 4 (парні ДР – від 8 до 17). У семантичній структурі дієслова *плигати* значення “рух угору-вниз” не виділено в окремий ЛСВ: в основному значенні це дієслово позначає як рух вгору-вниз, так і переміщення в такий спосіб, тому основа має деривати, властиві як дієсловам різноспрямованого, так і односпрямованого руху, та мотивує 10 дериватів. Від досліджуваних основ зафіксовано мотивати з префіксами vid_4- , za_2- , po_1- , po_2- , pro_4- . Похідні на позначення односпрямованого руху з формантами vid_1- , do_1- , pri_1- , pro_3- та деякі деривати з результативними значеннями, що реалізують префікси vi_3- , po_3- , мотивує лише дієслово *плигати*. Від непарних дієслів зі значенням руху по колу або півсфері фіксуємо незначну кількість мотиватів (від 2 до 4) з префіксами: za_2- , ob_1- , ob_2- , po_2- , pro_3- , pro_4- . ЛСВ зі значенням хаотичного руху суб'єкта до певної кінцевої точки, як і ЛСВ на позначення руху вгору-вниз, наближені за значенням до дієслів різноспрямованого самостійного руху суб'єкта, але також мають меншу кількість похідних, співвідносних із досліджуваними мотиваторами (від 1 до 3), з формантами: z_2- , z_8- , po_2- , pro_4- , pro_5- .

Мотиваційний потенціал вторинних значень непарних ДР. На словотвірну активність вторинних ЛСВ, що за своєю семантикою тяжіють до парних ДР впливають саме ті фактори і майже такою ж мірою, як і у відповідних підгрупах парних ДР, хоча фіксуємо і деякі особливості. Значні відмінності в мотиваційних можливостях ЛСВ, що тяжіють за значенням до парних дієслів односпрямованого руху суб'єкта, пов'язані зі змінами, що відбуваються виключно в їхній семантичній структурі, а саме: з появою семи “пересування” та “об'єкт” префіксальна сполучуваність є значно більшою, порівняно з основами, співвідносними з первинними ЛСВ. Меншою мірою, ніж у відповідній підгрупі парних ДР, обмежена дериваційна активність ЛСВ зі

зміненіми або модифікованими семами “спосіб здійснення руху”, “інтенсивність” та “напрямок”. І, навпаки, зміна семи “суб’єкт” у семантичній структурі парних дієслів не завжди спричиняє обмеження префіксальної сполучуваності ЛСВ, тоді як словотвірні можливості непарних ЛСВ завжди обмежені. ЛСВ самостійного різноспрямованого руху суб’єкта, на відміну від ЛСВ парних дієслів зі значенням “переводити погляд”, не мотивують похідних з префіксом za_2- . Різні зміни в мотиваційній активності ЛСВ непарних дієслів, що тяжіють за значенням до дієслів сумісного різноспрямованого руху суб’єкта та об’єкта, та відповідних ЛСВ парних ДР зумовлює конкретизація семи “об’єкт руху”: у непарних ЛСВ спостерігаємо якісні зміни в префіксальній сполучуваності ЛСВ, а у відповідних ЛСВ парних ДР – удвічі скорочені словотвірні потенції. Також більшою мірою обмежує дериваційну активність основ, співвідносних з ЛСВ непарних дієслів, поява семи “каузація руху”. Кількість похідних від мотиваторів цієї групи знижена порівняно з відповідними ЛСВ парних дієслів.

Вторинні ЛСВ на позначення руху суб’єкта, індіферентні до ознаки спрямованості. На противагу парним ДР, активність цих основ як мотиваторів значно обмежує навіть незначна модифікація семи “спосіб здійснення руху”. Префіксальна сполучуваність ЛСВ цієї групи варіює від 0 до 9 мотиватів.

Вторинні ЛСВ непарних ДР на позначення руху, характеризовані за ознаками, не притаманними парним ДР. Особливість ЛСВ на позначення руху вперед-назад полягає в тому, що конкретизація об’єкта руху спричиняє значні якісні зміни в словотвірному потенціалі ЛСВ, тоді як за умови подібних змін у семантичній структурі відповідних парних дієслів їхня префіксальна сполучуваність змінюється лише кількісно (обмежена вдвічі). Кількість похідних від досліджуваних ЛСВ становить від 1 до 5 дериватів. Дериваційну активність ЛСВ на позначення руху вгору-вниз, порівняно з парними ДР, значно скорочує зміна суб’єкта руху. Зміна семи “напрямок руху”, що завжди зумовлює значне обмеження префіксальної сполучуваності ЛСВ парних ДР, по-різному впливає на словотвірні можливості досліджуваних ЛСВ через специфічне спрямування руху, який передають основні ЛСВ цих дієслів. Префіксальна сполучуваність ЛСВ у цій групі – від 0 до 13 дериватів. Значних відмінностей у префіксальній сполучуваності вторинних ЛСВ зі значенням руху по колу або півсфері та ЛСВ на позначення хаотичного руху суб’єкта до певної кінцевої точки, порівняно з парними ДР, не виявлено. Кількісна характеристика дериваційного потенціалу основ цих груп відповідно варіює від 0 до 5 дериватів та від 1 до 3.

Кількість похідних від ЛСВ непарних ДР з модифікованою, але не погашеною архісемою, та ЛСВ на позначення не-руху значно менша, ніж від синонімічних ЛСВ парних ДР. Лише в поодиноких випадках такі ЛСВ мають більшу кількість дериватів, ніж відповідні ЛСВ парних ДР. Якісних відмінностей майже не виявлено.

У **висновках** узагальнено результати проведеного дослідження.

Дериваційні потенції основи-мотиватора та семантика її актантів є визначальними для акту словотворення. Семантичну структуру багатозначних

дієслів утворює сукупність ЛСВ, що є формально тотожними, але семантично відмінними одиницями, внаслідок чого вони мають різні словотвірні можливості. Певні семантичні ознаки основ-мотиваторів не мають формального вираження, є “прихованими”, але зумовлюють наявність мотиватів. Попарне зіставлення основного ЛСВ із вторинними ЛСВ дає змогу найточніше виявити їхні імпліцитні семантико-граматичні ознаки, що і визначають здатність мотивувати похідні.

Особливості семантичного складу основних ЛСВ залежать від місця, яке вони займають у складній ієрархічній системі ЛСП. В основі ієрархії компонентів ЛСП лежить ступінь вираження ідеї руху. Значення власне руху домінує в дієслів, що утворюють ядро ЛСП. Вони мають найскладнішу семантичну структуру, а їхні ЛСВ – найоб’ємніший семантичний склад. Неядерні дієслова відображають особливості перебігу руху: напрямок, спосіб здійснення і т. ін., їм властивий простіший семантичний склад, їхні основні значення нерідко входять до синонімічних рядів із вторинними ЛСВ парних дієслів. Дієслова одного ЛСП мають певні закономірності розвитку значеннєвої структури, що проходять такі основні етапи: вираження ідеї власне руху → акцентуація на особливостях перебігу руху → акцентуація на суб’єкті (об’єкті переміщення) → ЛСВ, що мають перехідний характер → перехід ЛСВ у інші ЛСП. ЛСВ різних досліджуваних груп формують спільні моделі багатозначності та синонімічні ряди. Особливості розвитку дієслівних лексем визначає передусім сема “напрямок руху”. Диференційними семами, що є маркерами ЛСВ, виступають як актуалізовані семи, які входять до семантичного складу основного значення, так і нові, що виникли внаслідок розвитку семантичної структури дієслова. Актуалізовані семи ЛСВ співвідносні з відповідними актантами. Отже, семний склад досліджуваних дієслів може як визначати, так і обмежувати лексичну сполучуваність із деякими групами імен. Головним чинником, що визначає зовнішню валентність досліджуваних ЛСВ, є сема “напрямок руху”.

Словотвірні можливості полісемантичних дієслів також найповніше виявляються лише за умови розгляду їх не щодо лексеми в цілому, а на рівні окремих ЛСВ. Існує залежність між прихованими семантико-граматичними ознаками, що впливають на здатність дієслів мотивувати похідні, та місцем того чи того дієслова в складній ієрархічній структурі ЛСП руху. Мотиваційна активність дієслів залежить від ступеня вираження власне ідеї руху, саме тому ЛСВ парних ДР, які утворюють ядро ЛСП руху, співвідносні з найбільшою кількістю похідних. Друге місце за кількістю похідних займають ЛСВ, що семантично тяжіють до парних ДР. Префіксальна сполучуваність основних ЛСВ на позначення руху, не властивого парним ЛСВ, значно знижена. Отже, з віддаленням від ядра ЛСП руху дієслова втрачають дериваційну активність.

Словотвірний акт – це не процес поєднання певної основи-мотиватора з певним префіксом, а здатність до позитивного сполучення, в першу чергу, актуалізованих (актуалізованої) сем ЛСВ дієслова з певним МСВ префікса. Основні ЛСВ усіх досліджених дієслів продукують найбільшу кількість

мотиватів, поєднуючись із основними просторовими значеннями префіксів. Кількість дериватів від неосновних значень переважно є не більшою, ніж в основних значеннях. Форманти, що входять до семантичного складу мотиватів від вторинних значень, насамперед підтримують семантику модифікованих сем. За результатами дослідження, чинниками, що обмежують словотвірні потенції ЛСВ (крім основного) є модифікація архісеми або семи “спосіб здійснення руху”, конкретизація (у дієслів на позначення односпрямованого руху) або зміна семи (у дієслів на позначення різноспрямованого руху: різноспрямований рух → багаторазовий односпрямований) “напрямок руху”, зміна сем “середовище пересування”, “суб’єкт руху”, актуалізація сем “мета руху”, “каузація руху”, “інтенсивність руху”, зміна або конкретизація семи “об’єкт руху, погашення семи “об’єкт”, поява семи “пересування” та “об’єкт” у семантичній структурі непарних ЛСВ. Семантичну неузгодженість мотиватора та префікса можна пояснювати також екстралінгвальними факторами. Словотвірні потенції мотиваторів залежать не лише від якості, а й від кількості модифікацій у семантичній структурі ЛСВ: за умови декількох паралельних змін у ЛСВ його здатність до словотвірної мотивації значно обмежена. У цьому випадку вторинні ЛСВ можуть поєднуватись із вторинними значеннями префіксів, що не властиво основним ЛСВ.

Префіксальна сполучуваність парних та непарних дієслів має більшою мірою кількісні, аніж якісні відмінності. Кількість похідних від непарних дієслів менша за рахунок меншого виявлення синонімії префіксів та більшої специфікації префіксів за основами-мотиваторами. Непарні дієслова виявляють дериваційні можливості в поєднанні лише з тими формантами, що найчастіше входять до складу ЛСВ парних ДР. Оскільки розвиток семантичної структури парних та непарних дієслів є подібним, на здатність ЛСВ непарних дієслів мотивувати похідні впливають ті самі чинники і майже тією ж мірою, як і у відповідних групах парних ДР, хоча в кожній групі зафіксовані й власні закономірності.

В основі парадигматичних зв’язків у межах похідних із певними префіксом від мотиваторів однієї групи, лежать актуалізовані семантичні компоненти основи, що відповідають значенню префікса.

Синтагматичні особливості префіксальних дієслів формуються під впливом префікса, який виконує не лише словотвірчу функцію, а й виступає як компонент нової лексеми, що зумовлює її властивості до сполучуваності. Префіксація або впливає на зв’язок із залежним об’єктним актантом: у мотиваторів він – структурно факультативний, у мотиватів – переважно структурно обов’язковий, – або спричиняє зміну валентної рамки ЛСВ.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Лисенко Н.В. Закономірності префіксації периферійних значень дієслів руху// Ономастика і апелятиви: (проблеми словотвірної дериватології) / Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 1999. – Вип. 7. – С. 123–127.
2. Лахно Н.В. Контекстне варіювання семи спрямування у непарних дієслів руху // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії” / Зб.

наук. праць. – Рівне: Рівенськ. держ. гуманітарний ун-т, 2005. – Вип. XIII. – С. 110–112.

3. Лахно Н.В. Особливості семантичної структури дієслів лексико-семантичного поля руху // Українська мова. – 2005. – №3. – С. 38–46.

4. Лисенко Н.В. Підступні префікси // Мова та історія / Зб. наук. праць. – К.: Віола, 1998. – Вип. 36. – С. 12–16.

АНОТАЦІЯ

Лахно Н.В. Префіксальна сполучуваність дієслів руху в сучасній українській мові. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Інститут української мови НАН України, Київ, 2006.

У дисертації здійснено комплексне дослідження мотиваційних відношень дієслів лексико-семантичного поля руху та їхніх префіксальних дериватів. Встановлено особливості словотвірного потенціалу парних та непарних ДР на підставі ґрунтовного комплексного аналізу їхньої семантичної структури з урахуванням місця, яке вони посідають у мікроструктурі лексико-семантичного поля. Визначено семантичні типи основ-мотиваторів та закономірності розвитку їхньої семантичної структури, типи багатозначності та семантичні компоненти, релевантні для диференціації ЛСВ. Виявлено закономірності префіксальної сполучуваності парних та непарних ДР на рівні ЛСВ та визначено ієрархію семантичних чинників, що впливають на реалізацію їхніх дериваційних можливостей. Складено реєстр питомих українських дієслівних префіксів, що входять до словотвірної структури досліджених мотиватів.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, словотвірний потенціал, моделі багатозначності, парні та непарні дієслова руху, словотвірна мотивація, префікс.

АННОТАЦИЯ

Лахно Н.В. Префиксальная сочетаемость глаголов движения в современном украинском языке. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Институт украинского языка НАН Украины, Киев, 2006.

Диссертация посвящена комплексному исследованию мотивационных отношений глаголов лексико-семантического поля движения и их дериватов.

С целью определения словообразовательного потенциала мотивирующих основ системно исследована и описана их семантическая структура, а также особенности внешней валентности. Семантическая структура многозначных глаголов представлена совокупностью лексико-семантических вариантов (ЛСВ), которые являются формально идентичными, но семантически различными единицами, вследствие чего такие единицы имеют разную деривационную активность. Установлено, что особенности семантического

состава основных ЛСВ зависят от места, которое они занимают в сложной иерархической системе лексико-семантического поля (ЛСП). В основе иерархии компонентов лежит степень выраженности идеи движения. У глаголов одного лексико-семантического поля выявлены закономерности в развитии семантической структуры, определены общие типы многозначности и зафиксированы синонимические ряды, в состав которых входят ЛСВ глаголов разных групп. Установлено, что особенности развития глагольных лексем определяет преимущественно сема “направление движения”. Определено, что дифференциальными семами, являющимися маркерами ЛСВ, выступают как актуализованные семы, входящие в семантический состав основного значения, так и новые, возникшие в результате развития семантической структуры глагола.

Доказано, что словообразовательные возможности многозначных глаголов полнее всего проявляются при условии рассмотрения их не на уровне лексемы в целом, а относительно каждого отдельного ЛСВ. Установлена зависимость между скрытыми семантико-грамматическими признаками, влияющими на способность глаголов мотивировать дериваты, и местом того или иного глагола в сложной иерархической структуре ЛСП движения. Словообразовательный потенциал глаголов непосредственно зависит от степени выраженности идеи движения. С удалением от ядра глаголы ЛСП движения утрачивают деривационную активность.

В исследуемых производных определена различная степень сохранения семантики мотиватора. Префиксация не изменяет основное значение движения при условии актуализации компонента, характеризующего обстоятельства движения. Префикс погашает значение движения, если он вносит в семантику глагола значение результата. В некоторых случаях появление форманта блокирует дифференциальную сему направления движения в ЛСВ, обозначающих разнонаправленное движение, или активизирует компонент “направленность на объект”, если в семантическом потенциале мотиватора, обозначающего самостоятельное перемещение субъекта, есть такой компонент.

Доказано, что словообразовательный акт – это не процесс соединения определенного ЛСВ глагола с определенным аффиксом, а способность к положительной сочетаемости, в первую очередь, актуализированных (актуализированной) сем мотивирующей основы с определенным МСВ префикса. Установлена иерархия факторов, ограничивающих префиксальную сочетаемость ЛСВ, хотя несогласованность основы и мотивата иногда может иметь экстралингвистический характер. Основными факторами, определяющими мотивационную активность основ, являются направленность движения, наличие/отсутствие в семантическом составе ЛСВ семы “объект” и модификаций архисемы. Установлено, что деривационные потенции зависят не только от качества, но и от количества модификаций в семантической структуре ЛСВ: при условии нескольких параллельных изменений в ЛСВ его способность к словообразовательной мотивации значительно ограничена.

Словообразовательные возможности парных и непарных глаголов движения имеют скорее количественные, нежели качественные отличия.

Поскольку в развитии семантической структуры парных и непарных глаголов наблюдаются общие черты, на способность ЛСВ непарных глаголов мотивировать производные влияют те же самые факторы и почти в такой же степени, как и в соответствующих группах парных глаголов движения, хотя в каждой группе зафиксированы и некоторые особенности.

Установлено, что в основе парадигматических связей в рамках производных с определенным префиксом от мотивирующих основ одной группы лежат актуализированные семантические компоненты основы, отвечающие значению префикса. Сближение в семантическом плане однотипных дериватов разных исследуемых групп происходит именно за счет семантики форманта.

Определено, что особенности синтагматического окружения производных связаны с семантикой префикса как компонента новой лексемы, которая определяет способность к сочетаемости.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, словообразовательный потенциал, модели многозначности, парные и непарные глаголы движения, словообразовательная мотивация, префикс.

SUMMARY

Lahno N.V. The prefixal concord of the verbs of movement in the modern Ukrainian language. – Manuscript.

The dissertation for searching the candidate degree of philological sciences on speciality 10. 02. 01 – the Ukrainian Language. – The Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Ukraine, Kyiv, 2006.

The dissertation is devoted to the complex research of the motivated relation of the verbs of the lexical-semantic field of movement and their prefixal derivatives. Were determined peculiarities of the derivational potential of pair and unpaired verbs of movement by detailed complex analysis of their semantic structure taking into account the place they find in the microstructure of the lexical-semantic field. Were examined semantic types of the motive principles and conforming development of their semantic structure, defined the common polysemy types and semantic components, relevant to the differentiation of the lexical-semantic variants. Was revealed conforming prefixal concord of pair and unpaired verbs of movement at the level of lexical-semantic variants and defined the semantic factor's supremacy influenced on realization of their derivational faculties. Was created the list of meanings of the own ukrainian verbal prefixes, taking place in the derivational structure of the researched motivatives.

Key words: lexical-semantic field, derivational potential, polysemy models, pair and unpaired verbs of movement, word-formative motivation, verbal prefix.